

Dobra ili loša stara vremena? Socijalističko društvo i svakodnevni život Ljubljane i okolice očima usmenih izvora*

JELKA PIŠKURIĆ

Študijski center za narodno spravo

Ljubljana, Slovenija

Jelka.Piskuric@scnr.si

U radu se razmatraju sjećanja na socijalizam i model konstrukcije socijalističke prošlosti u usmenim izvorima. Tražeći odgovor o organizaciji svakodnevnoga života, težište razmatranja bili su Ljubljana i njezino ruralno zaleđe. Nakon raspada Jugoslavije možemo pratiti različita sjećanja na socijalizam kao i poglede na to razdoblje. S jedne strane to je posljedica generacijskih razlika i životnih uvjeta koji su se promijenili tijekom desetljeća. Također su postojala različita iskustva stanovnika iz Ljubljane i onih iz ruralnoga zaleđa. Za prisjećanje su bili važni i drugi čimbenici: obitelj i njezino povijesno iskustvo, politička i svjetonazorska uvjerenja, javni diskursi te životne okolnosti u trenutku snimanja. Najveći dio sjećanja bio je posvećen poboljšanju životnoga standarda, području rada i rješavanju stambenoga pitanja.

Ključne riječi: socijalizam; Slovenija; Ljubljana; ruralno zaleđe; usmeni izvori; svakodnevni život

Uvod

Sve veće zanimanje za proučavanje socijalističkoga svakodnevnog života koje se u proteklim godinama primjećuje u Sloveniji, pa i široj regiji,¹ otvara nove poglede na društvene odnose i djelovanje pojedinaca u vrijeme socijalizma. Pritom usmeni izvori nude jedinstven pogled na iskustvo socijalizma, ali treba razumjeti što utječe na proces sjećanja, kako se i zašto sjećanja obli-

* Istraživački program br. P6-0380 sufinancirala je iz državnoga proračuna Javna agencija za istraživačku djelatnost Republike Slovenije.

¹ SITAR, „*Ne le kruh, tudi vrtnice!*”, 11-15.

kuju, transformiraju i koriste za prikaz određene slike prošlosti.² Socijalistička svakodnevnica znatno je promijenila svoju sliku tijekom desetljeća. Nije bila vezana isključivo za politiku, nego se mijenjala u skladu s razvojem i učincima industrijalizacije, urbanizacije i modernizacije.³ Ti društveni procesi neizbježno su utjecali na rast životnoga standarda i stoga na kvalitetu i organizaciju života u vrijeme socijalizma.

Prve godine nakon rata karakterizirale su opće nestašice, kršenje ljudskih prava, ograničavanje slobode govora i izražavanja uvjerenja. Nakon spora s Informbiroom 1948. Jugoslavija je počela zauzimati specifičan geopolitički položaj između Istoka i Zapada, što nije utjecalo samo na vanjskopolitičke odnose nego i na unutarnjopolitičke smjernice. Godine 1950. Jugoslavija je kao svoju posebnost počela uvoditi samoupravljanje, pomoću kojega se, među ostalim, radilo na poistovjećivanju radničke klase sa socijalizmom.⁴ Sredinom desetljeća partijsko je vodstvo kao jedan od prioriteta postavilo poboljšanje životnoga standarda, koji je rastao i zbog povoljnih gospodarskih trendova.⁵ Kada su se početkom šezdesetih godina otvorile granice, stanovnici su došli u veći kontakt sa stranom popularnom i potrošačkom kulturom. Njihovi domovi u sljedećim godinama postupno su se ispunjavali novim potrošačkim dobrima. „Dobar život” trajao je do početka osamdesetih godina, kada je zbog političke i gospodarske krize te pogoršanja životnih uvjeta nezadovoljstvo brzo počelo rasti. Ono se počelo javno izražavati u drugoj polovini desetljeća, kao i probudeno zanimanje za ljudska prava i političke promjene.

Pristupi razumijevanju socijalističke svakodnevice

U slovenskoj su se historiografiji usmeni izvori dugo smatrali nepouzdanima.⁶ Zbog kratkotrajne udaljenosti od svojega kraja socijalizam je još uvijek prisutan u kolektivnom pamćenju. Mnogi su ljudi u tom vremenu proveli mladost i barem dio odrasle dobi, što je povezano s lijepim i nekim ne tako lijepim uspomjenama. Iskustva generacija koje su odrasle u socijalizmu postaju

² Nakon raspada Jugoslavije slika prošlosti promijenila se u svjetlu novih želja i političke stvarnosti. U tu svrhu mobilizirana su različita sjećanja. Više u: KULJIĆ, *Kultura spominjanja*, 218-252.

³ Modernizacija ima više aspekata te može podrazumijevati ekonomski, socijalni i kulturni razvoj. Jugoslavija je mnogo energije ulagala u projekte industrijalizacije i urbanizacije koji su nudili zaposlenje te utjecali na način života i promjenu izgleda naselja. Usp. JURJAVČIĆ, STRLIĆ, *Nikoli jim ni bilo bolje?*, 7-10; SITAR, „Modernizacija pranja, potrošnja in gospodinjstvo delo”, 459; BENOVSKA-SÁBKOVA, „Socialism as Modernisation”, 24-42; GODINA, „O indigenizaciji modernizacije in modernosti”, 55-58.

⁴ „Socijalizam s ljudskim licem” bila je retorika političkih elita u koju su vjerovali ljudi, ali i istraživači. U javnosti se dugo nije govorilo o političkim i gospodarskim problemima. Više vidi u: MARKOVIĆ, „Erinnerung und Realität”, 259-260; REPE, „Mit in resničnost komunizma”, 297-299; PIRJEVEC, „Iskanje socializma s človeškim obrazom”, 763-776.

⁵ PRINČIĆ, ČEPIĆ, „Urbanizacija in življenjska raven”, 1013; DUDA, *Pronađeno blagostanje*, 18.

⁶ VERGINELLA, „Zgodovinpisna in politična raba pričevalca”, 109-110.

egzotična za nove generacije, ali su neprocjenjiva za razumijevanje razdoblja i socijalističkoga društva. U posljednjem desetljeću socijalizam je postao zanimljiv kao predmet istraživanja i muzejskih instalacija, a još je češće prisutan u javnim diskursima koji interpretiraju prošlost na različite načine.

Slika socijalizma koja se može pratiti u javnim diskursima često je problematična ili nostalgična. Osobito u ekonomskim teorijama postoji i uvjerenje da su pojedinci u socijalizmu naučili određene načine ponašanja koji su štetni za gospodarski razvitak Slovenije. Tranzicijski problemi socijalističkih zemalja često se tumače takozvanim socijalističkim mentalitetom, koji ometa „normalan” razvoj.⁷ U okviru proučavanja socijalizma i postsocijalizma zato se problematiziraju određeni pristupi kao što su naglašavanje razlika između Istoka i Zapada, usporedba socijalizma s kapitalizmom, fokus na negativne aspekte socijalizma ili naglasak na siromaštvo. Takav pristup ujedinjuje socijalističke zemlje u jednoj regiji i traži sustavne razlike u odnosu na zapadnoeuropske zemlje umjesto da traži sličnosti, naglašava nestašicu, nedostatak privatnoga vlasništva, lošu raspodjelu resursa, a međuljudske odnose i umrežavanje vidi se kao instrument za suočavanje sa siromaštvom, često u negativnom kontekstu ili u vezi s korupcijom. I tranzicija se promatra kao proces koji je došao izvana, a ne kao organski razvoj unutarnjih promjena.⁸ Također se različitim sjećanjima pripisuje različita legitimnost. Pozitivna sjećanja često se proglašavaju nostalgičnima, a uspomene na zločine i nasilje uzimaju kao više objektivne. Jedina javna sfera u kojoj je dopuštena nostalgija je potrošačka i popularna kultura. Većinu se državljana smatra apolitičnima, bilo da se njima manipulira ili da uživaju u podređenom položaju koji im pruža sigurnost. Politička aktivnost priznaje se samo onima koji su se usprotivili političkom sustavu.⁹

Ali slika socijalizma bila je složenija i zbog toga je potrebna integracija različitih sjećanja i iskustava u istraživanje. Težište mojega razmatranja bili su Ljubljana i njezino ruralno zaleđe u sklopu nekadašnje općine Ljubljana Vič-Rudnik. Grad i selo razlikovali su se u demografskoj, socijalnoj i ekonomskoj strukturi, organizaciji svakodnevnoga života i stupnju modernizacije, no ipak su bili povezani. Ljubljana je bila glavni grad republike, ondje je bilo sjedište političkih i upravnih tijela, a bila je i gospodarsko i kulturno središte Slovenaca. Gradsko stanovništvo uglavnom su činili radnici i činovnici. Osim toga na razvoj Ljubljane utjecalo je uvođenje komunalnoga sustava koji ju je upravno podijelio na više općina i povezao sa širim ili užim ruralnim zaleđem.¹⁰ Do 1961. postupno se formiralo pet općina na području Ljubljane i njezine okoliče: Bežigrad, Centar, Moste-Polje, Šiška i Vič-Rudnik. Time je razvoj Ljubljane

⁷ PRICA, „In Search of Post-socialist Subject”, 163-186.

⁸ Usp. THELEN, „Shortage, Fuzzy Property and Other Dead Ends”, 43-61; BURAWOY, *The Extended Case Method*, 198-266; BUCHOWSKI, „Hierarchies of Knowledge”, 5-14; PRICA, „In Search of Post-socialist Subject”, 163-186.

⁹ PETROVIĆ, „Towards an Affective History of Yugoslavia”, 507-517.

¹⁰ Povezivanje grada i sela bilo je politička odluka kojom su se htjele ukloniti socijalne i klasne razlike te razlike između grada i sela. Vlasti su u komuni vidjele sredstvo kojim bi potaknule najširi krug ljudi na izravno sudjelovanje i upravljanje. Više u: VILFAN, *Ljubljana*, 10-11.

bio decentraliziran. Gospodarski najrazvijenija bila je Šiška i ondje je broj stanovnika najbrže rastao. Općina Vič-Rudnik obuhvaćala je najveći dio ruralnoga zaleđa. Gradski dio te općine zauzimao je manji dio površine, ali je ondje živjelo više od polovine stanovništva. Bio je gospodarski slabije razvijen od ostalih dijelova Ljubljane. Seoski dio zauzimao je većinu površine te općine, ali je bio rijetko naseljen, gospodarski vrlo slabo razvijen, a ni uvjeti za poljoprivredu nisu bili povoljni. Unatoč tomu opskrbljivao je grad poljoprivrednim proizvodima, a stanovnici sela pronašli su priliku za obrazovanje, zaposlenje i druge aktivnosti u Ljubljani. Nažalost, desetljećima je općina samo nazadovala u gospodarskom smislu.¹¹

Ljubljana i njezino ruralno zaleđe u socijalizmu su doživjeli velike društvene, gospodarske i kulturne promjene, osobito u šezdesetim i sedamdesetim godinama. Modernizacija je mnogo brže ulazila u gradska kućanstva, ali se i ruralno zaleđe promijenilo i od šezdesetih doživjelo brzu deagrarizaciju. Sedamdesetih se godina povećala kvaliteta života svih stanovnika, a između životnoga standarda i stila gradskoga i seoskoga stanovništva bilo je sve manje razlika. Potrošačka dobra bila su dostupna većini kućanstava, modernizacija je polako zahvatila i najzabačenije krajeve ruralnoga zaleđa. Na selu je zbog deagrarizacije, urbanizacije, pa i suburbanizacije već počelo preoblikovanje većih naselja i širenje gradskoga načina života na selo, što se intenzivno nastavilo u osamdesetim godinama.

Kako bismo pratili te promjene i prakse stanovništva za poboljšanje životnih uvjeta, izabrani su različiti izvori. Od njih su usmeni odabrani kao najvažniji izvor za razumijevanje svakodnevnoga života i funkcioniranja pojedinaca u vrijeme socijalizma. Ti izvori nude zanimljiv uvid u osobno iskustvo, gdje se naglašava subjektivni stav svjedoka prema povijesnim procesima. Ali zbog toga je za kritičku analizu bilo važno poznavanje metodologije usmene povijesti i informacije dobivene od svjedoka usporediti s drugim izvorima. Analiza je izrađena na temelju usmenih izvora snimljenih između 2012. i 2016. godine. Uzorak svjedoka obuhvatio je pojedince rođene do uključujući 1973.,¹² s tim da naniže nije bila ograničena godina rođenja. Za potrebe analize podijelila sam odabrani uzorak svjedoka na tri generacijske skupine: rođeni do 1945., rođeni između 1946. i 1959. te rođeni između 1960. i 1973. godine.

Snimila sam 34 svjedoka, od toga petnaest muškarca i devetnaest žena. Uzorak odabranih svjedoka bio je raspršen po Ljubljani i selu, svjedoci su seljačkoga, radničkoga i građanskoga podrijetla. Dvanaestero ih je iz prve generacijske skupine, trinaestero iz druge i devetero iz treće. Šestero svjedoka završilo je osnovnu školu, osmero srednju školu, osamnaestero ima više ili visoko obrazovanje, a dva su završila poslijediplomski stupanj obrazovanja. Samo je mali broj svjedoka ostao u mjestu rođenja tijekom cijeloga života, većina ljudi bila je mobilna. Glavni razlozi za njihovu migraciju bili su školovanje, posao ili

¹¹ *Dogovor o temeljnih društvenog plana občine Ljubljana Vič-Rudnik*, 38.

¹² Svjedoci rođeni te godine postali su punoljetni kada je Slovenija proglasila samostalnost te sam pretpostavila da se još uvijek sjećaju života u socijalizmu.

brak. Pritom su uglavnom gravitirali Ljubljani. Samo su pojedini učitelji rekli da su ih pedesetih godina poslali na radna mjesta daleko od mjesta rođenja. Kao razlog za migraciju neki su svjedoci spomenuli i izgradnju kuće u sedamdesetim i osamdesetim godinama. Tada su gravitirali prema selu ili predgrađu Ljubljane. Jedan od svjedoka emigrirao je u Sjedinjene Američke Države.

Ne želeći nepotrebno utjecati na naraciju svjedoka ili ih ograničavati pitanjima, od njih sam tražila da mi opišu svoj životni put od djetinjstva nadalje. Time sam im dopustila da svoju životnu priču ispričaju na svoj način. Pritom sam dobila i informacije o segmentima svakodnevice koje su svjedoci sami identificirali kao tipične za život u socijalizmu. Međutim, svjedoke je katkad trebalo usmjeriti pitanjima, bilo zato što su izgubili nit razgovora ili su mene zanimale preciznije informacije o određenim segmentima njihova života.

Od ostalih izvora za proučavanje socijalističke svakodnevice vrlo su zanimljivi općinski bilteni bivših pet ljubljanskih općina. Budući da su ih izdavale općinske konferencije Socijalističkoga saveza radnog naroda, često su bili mjesto za propagiranje aktualne politike i intervju s lokalnim i državnim političarima. Istovremeno su odabirali teme koje su objavili. Ipak, u njima je mnogo informacija o životu i razvoju lokalnih zajednica, ali prije svega pokazivali su nerazmjern razvoj grada i sela. Arhivski izvori bivših ljubljanskih općina također su pridonijeli razumijevanju toga razdoblja. U zapisnicima sa sjednica općinskih organa i raznim izvještajima možemo pratiti razvoj pojedinih lokalnih zajednica, probleme s kojima su se susrele te njihove želje i očekivanja od vlasti.

Utjecaj različitih čimbenika na sjećanja na socijalizam

Snimljeni svjedoci imali su katkad vrlo različite poglede na socijalističku prošlost. Prvi čimbenik bila su različita životna iskustva. Tri su se generacijske skupine različito prisjetile socijalizma jer su se politički, gospodarski i životni uvjeti promijenili tijekom desetljeća.

Na svjedoke rođene do 1945. snažno je utjecalo iskustvo Drugoga svjetskog rata i nestašice koje su uslijedile nakon njega. Njihov stav prema socijalizmu ovisio je o okolnostima u kojima su oni sami ili njihova obitelji proveli rat. Oni iz partizanskih obitelji i obitelji koje su pretrpjele nasilje okupatora i antikomunističkih vojnih formacija imali su više pozitivan stav prema socijalizmu. Kritika socijalizma bila je usko povezana sa sudbinom međuratnoga antikomunističkog tabora, poslijeratnom političkom represijom koju su osjetili sami svjedoci ili njihovi rođaci i ograničavanjem slobode prakticiranja religije. Te su obitelji sačuvali uspomene koje nisu smjele biti javne, što je obilježilo mnoge pojedince. Neki su se svjedoci pomirili s prošlošću, a drugi još uvijek nisu zaboravili nepravde ili traumatična iskustva koja su u velikoj mjeri oblikovala njihova sjećanja. Život nakon rata, kako su ga opisali svjedoci, općenito je bio skroman, tradicionalan te organiziran oko rada, poljoprivrednih obveza,

prirodnih ciklusa i praznika. Napomenuli su rast životnoga standarda u kasnijim godinama, što su usporedili s nestašicama tijekom i nakon rata. Stariji su se svjedoci u svojim prisjećanjima uglavnom fokusirali na djetinjstvo i mladost, a oni rođeni bliže kraju ove generacijske skupine prisjetili su se svih razdoblja života.

Druga skupina nije doživjela rat niti je izravno osjetila poslijeratnu političku represiju. Međutim, njezini pripadnici bili su odgajani pod utjecajem ratnoga iskustva i u duhu antifašizma. Oni su svjedočili izgradnji i propadanju socijalizma. Zbog toga se ta skupina najbolje sjećala života u doba socijalizma te ga je najviše pozitivno ocijenila. Njihovo je djetinjstvo djelomično bilo obilježeno nestašicama i skromnim životnim uvjetima, ali su svoje formativne godine i ranu odraslu dob proživjeli u trenutku porasta životnoga standarda. Spomenuli su kvalitetne mogućnosti obrazovanja i zaposlenja, pojavu potrošačke kulture, postupno otvaranje prema Zapadu, mogućnost kupnje stana ili gradnje kuće, nova potrošačka dobra, kao i vjeru u napredak koji su i sami doživjeli. Industrijalizacija, zaposlenje u gradu, mogućnost obrazovanja i deagrarizacija polako su utjecali na obrazovnu strukturu i promjenu tradicionalnih odnosa. Unatoč svemu, na tu je skupinu još uvijek često utjecala međuratna obiteljska povijest, na temelju koje su oblikovali svoj stav prema socijalizmu. Najviše negativno doživjeli su ograničavanje slobode prakticiranja religije te govora, upletanje politike u različite segmente svakodnevice i privilegiranost pojedinih slojeva stanovništva. Kod pojedinih je svjedoka primjetno da su imali pozitivan stav prema političkom sustavu u doba socijalizma, koji su promijenili u tranzicijskom razdoblju.

Pripadnici posljednje skupine različito su se prisjećali socijalizma, ovisno o dobi. Oni rođeni sedamdesetih godina najviše su se prisjećali djetinjstva i mladosti, koje uglavnom nisu povezivali s političkim sustavom. Socijalizma su se više sjećali oni rođeni u šezdesetima, iako su i njihova sjećanja većinom vezana uz djetinjstvo i mladost. Zbog svoje mladosti treća je skupina uglavnom doživjela propadanje socijalizma, bila je obilježena gospodarskom i političkom krizom te rastućim nepovjerenjem u sustav. S time je bila povezana i njihova kritika socijalizma, a kod nekih se ona odnosi još i na ograničavanje slobode prakticiranja religije i upletanje politike u njihov život, posebno u sklopu školskoga obrazovanja. Inače iz njihovih priča možemo vidjeti kako se promijenio doživljaj djetinjstva. Roditelji su posvećivali više vremena djeci te su se trudili priuštiti im sve što je njima nedostajalo. Općenito, svjedoci iz treće skupine nisu više bili fokusirani na nestašice, iako su se prisjetili određenih specifičnosti tržišta kao posljedice gospodarske krize. Na njihovu je svakodnevicu utjecala pojava tehnologije te su pokazivali veći interes za popularnu kulturu.¹³ Samostalnost Slovenije te tranzicija u demokratsko društvo i tržišno gospodarstvo zatekla ih je u formativnim godinama ili ranoj odrasloj dobi.

¹³ Usp. VUČETIĆ, *Koka-kola socijalizam*, 305-344.

Ponekad su na sve tri skupine snažnije utjecali drugi čimbenici. Vremenska distanca od kraja socijalizma oslobodila je sjećanja nekadašnjih ideoloških okvira, a izmijenjeni životni uvjeti potaknuli su nastanak novih mitova. Usmeni izvori tako su često govorili mnogo više o sadašnjosti nego o prošlosti. Pojedini su svjedoci tražili svoje mjesto u novome društvenom uređenju te su redefinirali viđenje prošlosti i svoj položaj u njoj:

„[...] dobro se sjećam, tada sam iz srca govorio o tome kako je Jugoslavija predivna zemlja u tom socijalizmu. Danas, kad nemam više osamnaest godina [...] mislim sasvim drugačije. Kad sam bio mlad, bio sam očigledno ili pogrešno odgojen ili nisam bio odgojen u pravoj istini, ali reći ću da su se gledišta koja sam tada imao apsolutno promijenila, da su se sasvim preokrenula. Danas znam, osjećam da je to bio jugoslavenski socijalistički sustav, ja sam bio pionir, imao sam čak i kapu, nakon toga su nas primili u omladinsku organizaciju, poslije sam bio u partiji, sedam godina, dvanaest godina. Zapravo sam bio uvjeren da je to dobro, da je to bilo doista tako [...] danas znam da je sve bilo sasvim drugačije.”¹⁴

Moramo razumjeti da se pojedinci uvijek prisjećaju iz sadašnje perspektive. Pritom na njih snažno utječe nezadovoljstvo sadašnjošću i briga zbog nezvjesne budućnosti. Osim toga završetak socijalizma promijenio je vrijednost i kolektivno razumijevanje prošlosti. Pojedinci traže svoje mjesto u novome političkom i gospodarskom uređenju, prilagođavaju se, štite svoj ugled ili žele poboljšati šanse za budućnost. Sve to utječe na naglaske u osobnim sjećanjima, a prošlost se često iznova oblikuje. To je najčešće izraženo u nostalgичnom ili totalitarnom diskursu u kojem se stvaraju novi mitovi, tj. prošlost postaje sredstvo za obračunavanje.¹⁵

Za snimljene svjedoke obitelj je bila jedan od najvažnijih čimbenika koji su utjecali na sjećanje i oblikovanje odnosa pojedinca prema društvu. Na prvom se mjestu Drugi svjetski rat duboko urezao u obiteljski identitet, a njegov završetak uzrokovao je korjenite promjene u političkom i vrijednosnom sustavu.¹⁶ Sjećanja na ratno i poslijeratno razdoblje te na poratne represivne mjere prenosila su se s generacije na generaciju i utjecala na pojedince rođene nakon

¹⁴ „[...] dobro se spominjam, takrat sem iz srca govoril, kako je Jugoslavija v tem socializmu lepa država. Danes, ko nisem več star osemnajst let [...] mislim čisto drugače. Takrat, ko sem bil mlad, sem očitno bil ali napačno vzgojen ali nisem bil vzgojen v pravi resnici, ampak čisto vse tiste, bom rekel moje predstave izpred osemnajstih let so se absolutno spremenile, lahko bi rekel, da so se postavile na glavo. Danes vem, čutim, da je bil socialistični sistem jugoslovanskega tipa, jaz sem bil pionirček, jaz sem imel celo kapico, jaz sem bil, enkrat so nas sprejeli v mladinsko organizacijo, kasneje sem bil tudi v partiji, sedem let, dvanajst let. Jaz sem bil dejansko prepričan, da je to dobro, da je bilo to res tako [...] danes pa vem, da je bilo vse skupaj čisto drugačno” (Izjava M. B. /r. 1946./, snimljena u Ljubljani 29. 2. 2016.).

¹⁵ Vidi više u: KULJIĆ, *Kultura spominjanja*, 81-82, 121, 162-164; VELIKONJA, *Titostalgija*, 110-111; BUCHOWSKI, „Anthropology in Postsocialist Europe”, 79-80.

¹⁶ Više u: KULJIĆ, *Sociologija generacije*, 81-84.

rata.¹⁷ Svjedoci su na temelju međuratne povijesti tumačili položaj obitelji u poslijeratnome društvenom uređenju. Jasno, individualna i obiteljska sjećanja uklopljena su u širi društveni okvir. Biranje strana za vrijeme Drugoga svjetskog rata duboko je urezano u slovenski prostor, a stav prema partizanima i domobranima još uvijek je sastavni dio svjetonazorske ili političke opredijeljenosti, što katkad snažno utječe na svjedoke i njihova sjećanja.¹⁸

U vezi s tim važan čimbenik u kolektivnom oblikovanju sjećanja jesu javni diskursi, posebno medijski i politički, koji utječu na pojedince svojim tumačenjima prošlosti. Javni diskursi ponekad se previše bave prošlošću ili problematiziraju određena poglavlja iz novije slovenske povijesti.¹⁹ Prošlost je u njihovim tumačenjima uglavnom prikazana pojednostavnjeno ili jednostrano, a pritom često ne razumiju ili ne poštuju drugačija životna iskustva.

Na svjedoke su snažno utjecale i životne okolnosti u trenutku snimanja, ponajviše ekonomske. U svjedočenjima snimljenim između 2012. i 2014. izraženo je veliko nezadovoljstvo zbog gospodarske krize, pogoršanja životnih uvjeta, propadanja nekad uspješnih poduzeća i korupcije. Neki su za krizu okrivili socijalizam te su u politici vidjeli kontinuitet nekadašnjih elita. Drugi su smatrali da je za vrijeme socijalizma uređenje bilo pravednije, mogućnosti zaposlenja veće, a međuljudski odnosi prisniji:

„Meni je Jugoslavija dala sve što imam. Tada sam, sve što imam, postigla sam u onom vremenu. Zato što danas ne mogu ništa više postići s ovom malom plaćom. Ništa više. I imali smo, svi smo imali komad kruha, svi smo imali krov nad glavom i svi smo imali, ja bih rekla slobodu. Slobodu. Ja se sada, sada se osjećam mnogo ograničenije.”²⁰

Oba su mišljenja bila poduprta u tadašnjim javnim diskursima. U svjedočenjima snimljenim nakon 2014., kada je ponovno počeo gospodarski rast, nije više toliko izraženo nezadovoljstvo, pa ni usporedba životnih uvjeta s onima u razdoblju socijalizma.

Prilikom snimanja i analiziranja usmenih izvora primijetila sam da je sama riječ socijalizam zapravo apstraktan pojam mnogim svjedocima, koji su

¹⁷ Obiteljske vrijednosti i uspomene oblikovane u trenucima promjena ili tragedija, kao što je Drugi svjetski rat, snažno utječu na oblikovanje obiteljskoga identiteta. Više u: FINNEGAN, „Family Myths, Memories and Interviewing”, 178.

¹⁸ Usp. TOŠ, *Ne-spreminjanje pogledov na preteklost*, 10-11; TOŠ et al., *Raziskovanje slovenskega javnega mnenja v zgodovinopisnih perspektivah*; KRANJC, *Hoja s hudičem*, 31-53, 367.

¹⁹ Usp. VERGINELLA, „Zgodovinopisna in politična raba pričevalca”, 110-113; GODEŠA, „Namesto sprave kulturni boj”, 130-133; KLADNIK, „Iskanje novih raziskovalnih paradigem”, 157-159; VODOPIVEC, *Labirinti postsocializma*, 10-12.

²⁰ „Meni je Jugoslavija vse dala, kar imam. V tistem času je, vse, kar imam, sem pridobila v tistem času. Ker danes ne morem ničesar več pridobiti s tole plačko. Ničesar več, ne. In imeli, vsi smo imeli en kos kruha, vsi smo imeli streho nad glavo in vsi smo imeli, jaz bi rekla svobodo. Svobodo. Jaz se sedaj, sedaj se počutim veliko bolj omejeno” (Izjava M. S. /r. 1957./, snimljena na Igu 22. 11. 2012.).

ga povezivali s općenitim značajkama političkoga sustava, a ne s vlastitom svakodnevicom. Općenito su kao pozitivne značajke socijalizma naglašavali one koje su im omogućile bolji život i osigurale socijalnu sigurnost, npr. relativno dobar životni standard, dobre mogućnosti obrazovanja i zaposlenja, sigurnost, jednakost, solidarnost i dobre međuljudske odnose. Nasuprot tome, negativne značajke socijalizma za njih su bile one koje su im uskraćivale životna prava te ih ograničavale, oslabile im položaj ili uzrokovale socijalnu nejednakost, npr. politička represija, privilegiranost određenoga sloja stanovništva, ograničavanje slobode govora i prakticiranja religije, utjecaj politike na gospodarstvo, školstvo i politika slavljenja blagdana, ograničavanje privatne inicijative, slobodnoga protoka robe i slobodnoga prelaska granice. Unatoč naglašenom utjecaju političkoga sustava na svakodnevicu, iz snimljenih je svjedočanstava jasno vidljivo da su se ljudi radije posvećivali privatnom životu i poboljšanju životnoga standarda nego javnom životu.

Naravno, svjedoci su se najviše prisjetili onih događaja koji su snažnije utjecali na njihov život. Uglavnom su bili vezani uz osobne prekretnice, školu ili radno mjesto. Na poteškoće sam naišla kada su svjedoci htjeli prikazati točno određenu sliku o razdoblju. Neki su iskoristili nepravde iz prošlosti da opet iznova potkrijepe svoju priču. Pritom su izbjegavali ona poglavlja iz prošlosti koja se nisu uklapala u tu sliku, npr. pozitivne događaje ili uspjehe. Drugi su svjedoci u socijalizmu tražili pravednije uređenje te veću socijalnu sigurnost i jednakost, zbog čega nisu htjeli govoriti o negativnim pojavama. Neki nisu htjeli govoriti o svojim iskustvima, nego su izrazili svoje mišljenje o tom razdoblju. Ipak, većina je nastojala objektivno procijeniti prošlost i svoju ulogu u njoj. Najveći dio njihovih sjećanja vezan je uz životni standard, rad i rješavanje stambenoga pitanja. Međutim, kao i javni diskursi, svjedoci su bili podvrgnuti homogenizaciji socijalizma – to jest generalizaciji činjenica tipičnih za jedno desetljeće na čitavo razdoblje.

Socijalistička svakodnevnica očima usmenih izvora

Što se tiče rada odnosno zaposlenja, svjedoci su opisivali različite aspekte: put do zaposlenja, službenu okolinu, radnu participaciju i utjecaj politike na područje rada. Na temelju usmenih izvora možemo zaključiti da su se svjedoci ponosili obavljenim radom, poistovjećivali su se s poduzećima u kojima su radili, bili su im lojalni, a zauzvrat su od njih dobili socijalnu sigurnost. Zaposlenje im je omogućilo poboljšanje životnoga standarda, ugled i sigurnost. Svjedoci su također opisivali različite pogodnosti koje su proizlazile iz radnoga odnosa – službe su aktivno rješavale stambeno pitanje svojih zaposlenika, nekima su omogućile obrazovanje, organizirale su slobodno vrijeme zaposlenika, a njihovoj su djeci omogućene stipendije, rad u ljetnim mjesecima, pa čak i zaposlenje. Općenito su svjedoci u svojim sjećanjima naglašavali sigurnost posla, dugo zaposlenje na istome radnome mjestu, redovite plaće, solidarnost i veću jednakost među zaposlenicima. Zaposlenje im je omogućilo socijalnu

sigurnost i stabilnost, zbog čega su mogli planirati svoj život, npr. zasnivanje obitelji i rješavanje stambenoga pitanja:

„Uglavnom, odmah sam dobio posao i moja supruga ga je odmah dobila, i tada uopće nije bio problem dobiti posao, i to je doista neusporedivo s današnjom situacijom. [...] Moram reći, naravno, da ako ste dobili posao, ako niste bili nezaposleni, to je značilo materijalnu sigurnost. U to vrijeme mladi ljudi uopće nisu bili u opasnosti. Tada je moja supruga mogla odmah otići na roditeljni dopust. Ukratko, socijalistički sustav u smislu zaštite obitelji, u smislu snaći se, kupiti stan, iznajmiti stan, osnovati obitelj bez straha, u tom smislu onaj sistem bio je sigurniji.”²¹

Osjećaj jednakosti proizlazio je iz manjih razlika u plaćama radnika i rukovodećega kadra. Međuljudske odnose uglavnom su opisali prijateljskima, iako iz njihovih priča možemo zaključiti da su odnosi na radnome mjestu znali biti i napeti i kompetitivni. Unatoč obilju slobodnih radnih mjesta i niskoj stopi nezaposlenosti, u socijalizmu je također bila raširena neformalna ekonomija.²² Svjedoci su spomenuli bavljenje obrtom tijekom poslijepodneva, odnosno sivu ekonomiju, preprodaju robe kupljene u inozemstvu, a dodatni izvor zarade bilo je i obavljanje poljoprivrednih poslova. Neformalna ekonomija nije bila samo način prebrođivanja nestašica i malih plaća, nego je često služila kao dodatak koji je omogućio bolji život:

„Imali smo sreću što je moj otac bio zidar, i poznavao je mnogo ljudi. Bio je vrlo dobar zidar i radio je ovdje po Ljubljani, kod svih onih, kako bih rekao, u ono vrijeme gospode, kod njih, i kod liječnika, kako sam rekao, bio je dobar, svladao je posao, pa su mu oni često dolazili, kako bih rekao, tražili ga za rad na crno. Ali novac je bio potreban, jer od toga živite, i tada i sada.”²³

Zbog promijenjenih gospodarskih uvjeta u trenutku snimanja (krizne godine, propadanje velikih poduzeća, neuspješnost sudova u progonu gospodarskoga kriminala) svoju su aktualnu životnu situaciju često uspoređivali

²¹ „V glavnem, jaz sem službo takoj dobil in tudi moja žena jo je takoj dobila in takrat sploh ni bil problem dobiti službo in je to res čisto neprimerljivo z današnjim stanjem, ne. [...] tudi to moram reči, ne, seveda, ne, to, da si dobil službo, da nisi bil brezposeln, je pomenilo materialno varnost. In takrat mladi sploh nismo bili tako ogroženi. Takrat je tudi moja žena lahko takoj šla tudi na porodniško. Skratka, sistem socializma je bil v tem pogledu zaščite družine ali pa možnosti, da ti se postaviš na svoje noge, da kupiš stanovanje, da najameš stanovanje, da si osnuješ družino, da greš brez strahu, je bil pa tisti sistem bolj varen, ne” (Izjava M. B. /r. 1946./, snimljena u Ljubljani 29. 2. 2016.).

²² Usp. RUBIĆ, „Afternoon Moonlighting”, 123.

²³ „K sreči, tukaj je bilo sreča, da moj oče je bil precej, je bil zidar, ane, je veliko teh ljudi poznal, ne. On je bil zelo dober zidar in je delal tukaj po Ljubljani, ane, pri vseh teh, če bi tako rekel, za tiste čase gospodih, no, veliko pri takih, pa pri doktorjih, pa to, saj pravim, je bil dober, je obvladal posel, ane, in so ga dostikrat prišli, kot bi rekel za fuš iskat, ane. On je, pač denar se je pa tudi rabil, saj pač tudi od tega živiš, tudi takrat in zdaj, ane” (Izjava M. N. /r. 1956./, snimljena u Ljubljani 12. 5. 2016.).

sa socijalizmom. Usporedba s prošlošću u više je slučajeva bila temeljena na prizorima naglašenim u medijima i iskustvima djece ili unuka, a manje na vlastitim iskustvima. U trenutku snimanja nitko od svjedoka nije bio u teškoj socijalnoj situaciji, a znatan ih se dio već bio umirovio. Više od toga smetala im je neizvjesna situacija njihove djece ili unuka, privatizacija nekadašnjega društvenoga kapitala, koju su smatrali nepravednom, odnosno propadanje poduzeća u koja su uložili toliko svojega truda i vremena.²⁴ Kritizirali su promjene na području rada i povećanje razlika u plaćama radnika i rukovodstva. Teško su prihvatili nove proizvodne odnose, pogotovo fleksibilnost i nesigurnost radnih mjesta.²⁵ Također su istaknuli promjene u međuljudskim odnosima na radnome mjestu. Nostalgичnim opisivanjem nekadašnjih radnih praksi, međuljudske solidarnosti i socijalne sigurnosti zapravo su opisivali globalne promjene u načinu rada iz proteklih desetljeća.²⁶

Najčešće spominjana tema u sjećanjima svjedoka bio je životni standard. Pritom su govorili o nestašici dobara, o nabavi hrane kao i o nabavi tehničkih proizvoda. U Jugoslaviji se razvio svojevrsni oblik potrošnje koji je bio povezan s otvorenošću prema Zapadu, modernizacijom i gospodarskim napretkom s jedne strane te s problemima socijalističkoga gospodarstva i nestašica s druge strane.

„Budući da je bilo nestašica, žurili smo od dućana do dućana da bi pokupili robu. I tako ti se dogodilo da imaš kod kuće, ne znam, petnaest kilograma deterdženta za pranje rublja, kojeg danas nemam. Ali znaš, danas kupiš jednu vreću, kad je potrošiš, kupiš novu, a tada si se bojao, i isto se dogodilo, ne znam, s uljem. Iako nisam kupovala ne znam kakve količine, jer je stan bio malen, ali sjećam se kolegice, oni su imali kuću i na poslu nam je rekla da imaju kod kuće stotinu litara ulja, i mene je, još sada to ne mogu zaboraviti, ja sam kupila, imala sam ga tamo negdje pet litara [...]”²⁷

²⁴ Pojedinci smatraju nekadašnje tvornice zajedničkim dobrom. Pomagali su u njihovoj izgradnji i stvaranju, a one su omogućile razvoj lokalnoga okruženja. Danas je taj doprinos socijalističkih radnika zaboravljen, a njihova nekadašnja poduzeća prodana su, restrukturirana, mnoga više ne postoje. Unatoč tome, ona su i dalje važan dio njihova života te se s njima poistovjećuju i oživljavaju uspomene na njih. Sjećanja radnika i radnica oblikovana su odnosom prema sadašnjosti, koja je mnogo nesigurnija u socijalnom smislu. Više u: ZABUKOVEC, „Adijo, tovarna”, 164-182.

²⁵ Radnicima je teško prihvatiti novi model proizvodnih odnosa s obzirom na to da rad i trud više nisu proporcionalni zaradi. Više u: BUCHOWSKI, „Anthropology in Postsocialist Europe”, 76.

²⁶ Erozijska zaštita radnika na globalnoj razini započela je osamdesetih godina XX. stoljeća. Više u: BURAWOY, *The Extended Case Method*, 254.

²⁷ „Ker je bilo pomanjkanje, si letal od štacune do štacune, da boš dobio, ne. In potem se ti je zgodilo, da si imel doma recimo, ne vem, petnajst kil praška, ki ga danes nikoli nimam. A veš, danes kupiš eno vrečo, ko porabiš, greš drugo, takrat si se pa bal, ane, in enako se je dogajalo, ne vem, z oljem. Čeprav jaz ne vem v kakšno, že zato, ker je bilo stanovanje majhno, količine nisem šla, se pa spomnim sodelavke, ki so bili, so imeli hišo pa to in ona nam je v službi povedala, da imajo doma sto litrov olja, ne, in mene je, še zdaj, jaz to nisem nikoli pozabila, ne, jaz sem si kupila, jaz sem ga imela ene pet litrov [...]” (Izjava J. K. /r. 1956./, snimljena na Igu 14. 6. 2016.).

Tijekom desetljeća promijenila se situacija za potrošače. Svjedoci su opisivali različita razdoblja socijalizma, od nestašica do postupnoga rasta životnoga standarda od šezdesetih godina nadalje. Na temelju njihovih sjećanja možemo primijetiti razliku u standardu između grada i sela, koja je najviše izražena u prisutnosti potrošačkih dobara u kućanstvima. Od šezdesetih godina želja za proizvodima koji su bili simbol modernizacije i boljega života bila je još izraženija.²⁸ Svjedoci su detaljno opisivali svakodnevne pokušaje kupnje dobara, kao i osjećaj uspjeha u životu koji su pobudili novi kućanski aparati, televizor ili automobil. Njihove priče često su bile popraćene anegdotama koje su zorno prikazale njihovu snalažljivost. Tu se još posebno ubraja kupnja u inozemstvu, koja je kulturni fenomen sama po sebi, a broj ljudi koji su odlazili u inozemstvo rastao je iz godine u godinu.²⁹

„Kad sam bio klinac, nije bilo gramofonskih ploča. [...] I one tadašnje vinilke, tada su bili Tom Jones, Paul Anka i svi oni, mi smo otišli u Italiju, u Trst. [...] Donijeli smo mnogo ploča. Katarina Valente je tada bila i Ivo Robić, ali ne na hrvatskom, na njemačkom jeziku, jer je pjevao na njemačkom jer je bio tamo gore. Morali smo donijeti iz Italije jer u Sloveniji toga nije bilo. Sve ove ploče dobili ste u Italiji, ovdje ih nije bilo. I onda, kako bih to rekao, kakva dobra majica ili košulja ili hlače. Ovdje nisi, moram reći, da traperice ovdje, ne znam, ne sjećam se da bi ih tu kupovali u to vrijeme. [...] I znam da smo otišli, to je bilo već kasnije, po perilicu rublja, Candy. Da bi bila tu kakva perilica rublja, ne znam je li ih Gorenje već pravilo, vjerojatno je, ali su bile jako skupe. Tamo je Candy bio dobar. Jedino ga je bilo teško prebaciti, u Fići sigurno nije išlo. Zatim ga je majka u Škodi dovezla [...] Mi smo kupili Fiću [šezdeset] pete, šezdeset četvrte, šezdeset treće.”³⁰

Sjećanja svjedoka važna su i zbog toga što iz njihovih priča možemo saznati kako se razvijala potrošačka kultura i svijest. Ljudi su znali koje su robne marke bolje i gdje mogu jeftinije kupiti proizvode te su iskorištavali poznanstva da bi prije došli na red za proizvode kojih je manjkalo:

„Deterdženta za pranje rublja i kave nije bilo. Znam da kad je nestalo kave, samo trka. Mama je išla u Rakitnu kad je došla kava i dijelili su je po deset

²⁸ Od druge polovine šezdesetih godina kupnja dobara, provođenje godišnjega odmora na moru ili briga o boljim stambenim uvjetima postali su glavna preokupacija pojedinaca. Više u: PATTERSON, *Bought and Sold*, 2.

²⁹ LUTHAR, „Shame, Desire and Longing for the West”, 341.

³⁰ „Ko sem bil mulec, plošč ni bilo. [...] In te vinilke od takrat, ko so bili Tom Jones, Paul Anka, pa vsi ti, smo mi hodili v Italijo, v Trst. [...] Sva plošč ogromno privlekla, ne. Katarina Valente je bila takrat, pa Ivo Robić, ampak ne v hrvaščini, v nemščini, ker je v nemščini pel, ker je bil tam gor, ane. Smo morali iz Italije, ker v Sloveniji ga ni bilo, ne. Vse te plošče si od tam dobil in tukaj jih nisi dobil. Pa tudi, če bi tako rekel, kakšno dobro majico, ali pa srajco, ali pa hlače. Tukaj nisi, moram reći, da kavbojk, ne vem, se ne spomnim, da bi takrat kupovali, ne. [...] Pa vem, da smo šli, to že kasneje, ne, po pralni stroj, Candy. Kje bi tukaj kakšen pralni stroj, že, še Gorenje ne vem, če ga je že, verjetno ga je že delal, ampak je bil drag kot žafran, ne. Candy je bil tam soliden. Edino čez ga je bilo težko prepeljati, v fičotu sploh ne, ne. V Škodi ga je potem mama prepeljala [...] imeli smo fičota, ane, tadobrega. Leta pet in, štiriinšestdeset, triinšestdesetega smo kupili fičota” (Izjava F. Ž. /r. 1946./, snimljena na Igu 8. 11. 2013.).

deka. Išla je, bogzna koliko puta, i dala svakoj [kćerki] nešto. Onda sam ja našla, hvala Bogu, ovdje u Mercatoru bila je prodavačica koja je bila iz mog sela, i dala mi je malo ispod ruke.”³¹

S rastom inflacije naučili su kako ju iskoristiti i odgoditi plaćanje. Na potrošačke prakse utjecao je porast životnoga standarda, kao i nestašice te ograničenja u distribuciji dobara.³² Ljudi su živjeli skromno, ali su imali osjećaj da se njihov život poboljšava. Tijekom desetljeća svjedočili su modernizaciji i rastu životnoga standarda, živjeli su ugodnije od prethodnih generacija, a razvijanjem potrošačke kulture istovremeno su se javljale nove želje i potrebe kojima su stremili i koje nisu mogli zadovoljiti preko noći. Zanimljivo je da su svjedoci i u pogledu standarda izrazili želju za jednakošću odnosno osjećaj jednakosti. Unatoč tome što su primjećivali socijalne razlike, činilo im se da ljudi u njihovoj okolini imaju sličan standard, da su suočeni s istim problemima te da istovremeno grade, kupuju automobile i drugu robu.

Treći naglasak u usmenim izvorima bila su sjećanja na rješavanje stambenoga pitanja, izgradnju kuća i pripadajuće infrastrukture. U svojim su prijećanjima kao prednost socijalizma svjedoci uglavnom isticali dobre prilike za individualnu gradnju i povoljne kredite. Međutim, područje stambene i infrastrukturne politike pokazalo se složenijim. Iako je briga o stambenim uvjetima radnika bila jedan od prioriteta socijalne politike u socijalizmu, nije bilo dovoljno društvenih stanova za sve. Država je brigu o stambenoj politici vrlo rano prepustila poduzećima, koja su bila zadužena za dodjelu stanova i stambenih kredita.³³ Poduzeća su imala najveći fond društvenih stanova, a tek je manji dio pripadao općinama i republikama. Društveni stanovi nisu svima bili jednako raspoloživi. To je ovisilo o zaposlenju, kao i o broju stanova koje je neko poduzeće imalo na raspolaganju:

„I onda je postojala mogućnost da na Akademiji dođete do stana, i to tako da si imao toliko i toliko posto svojih novaca, toliko i toliko posto dao je posao, a toliko i toliko posto stambeni fond, ili što je već bilo. A onda si samo otplaćivao. Ja sam tamo dobila manji dvosobni stan, ne znam koliko mi je bilo godina, možda trideset tri, i to je bila moja životna sreća.”³⁴

³¹ „Praška, pa kavice ni bilo. Jaz vem, da ko je zmanjkalo kofeta, samo trka. Mama je v Rakitni hodila, kadar je prišel, ne, pa so ga delili po deset dek. Je šla, bog ve kolikokrat, da je vsaki [hćerki] nekaj dala, ne. Potem jaz hvala bogu zvrtam tukaj v Mercatorju je ena prodajalka, ki je bila moja sovaščanka včasih, mi je malo pod roko dala” (Izjava A. P. /r. 1952./, snimljena na Lavrici 11. 11. 2012.).

³² Usponi i padovi jugoslavenske potrošnje više su bili posljedica gospodarske razvijenosti nego ideoloških razloga. Vlasti su poticale potrošnju jer su njome dokazivale uspješnost jugoslavenskoga socijalizma, iako su ju u određenim prilikama i kritizirale. Više u: DUDA, *Pronađeno blagostanje*, 391.

³³ RENDLA, „Stanovanjska politika v socialističnem obdobju”, 210-211.

³⁴ „In takrat je bila tudi možnost, da si na Akademiji prišel do stanovanja tako, da si toliko in toliko procentov imel svojih sredstev, toliko in toliko procentov je dala služba in toliko in toliko procentov je pa dal sklad za, stanovanjski sklad ali kaj je že bilo. In si potem pač odplačeval, ne, pa. Sem si potem tam priborila tako manjše dvosobno stanovanje, jaz ne vem, koliko sem bila

Drugi čimbenik nejednakosti temeljio se na položaju radnoga mjesta ili članstvu u Savezu komunista, a pritom su socijalno ugroženiji slojevi manje koristili društvene stanove.³⁵ I svjedoci su osjetili nejednakost u distribuciji stanova, a prednost su pripisivali članstvu u Savezu komunista ili Savezu boraca.

Ostali su stanovnici rješavali stambeno pitanje individualnom gradnjom te u manjoj mjeri podstanarstvom. Individualna gradnja bila je odgovor na nedostatak stanova i nejednake mogućnosti pri dobivanju društvenih stanova jer je to često bila jedina mogućnost za rješavanje stambenoga pitanja. Raširenost gradnje individualnih kuća omogućili su država i poduzeća svojom povoljnom kreditnom politikom.³⁶ Individualna gradnja u pravilu bi se odužila na nekoliko godina, djelomično zbog nedostatka građevnoga materijala, no ponajviše zbog ograničenih financijskih sredstava. Pritom je socijalno zaleđe bilo ključna pomoć u kupnji zemljišta i građevnoga materijala, kao i izvor fizičke pomoći:

„Tako se zidalo i radilo, bilo je jako, rekao bih, ljudi su jako puno pomagali jedni drugima. Nije bilo da ako su se na kući radile ploče, to je bio veliki posao, rekli smo, i tada nije bilo čovjeka, ako ste ga pozvali, barem što sam ja vidio, nijedan nije rekao da ne može, samo ako je, ne znam, slomio ruku ili se razbolio [...] Inače, bilo je vrlo lako dobiti, ne znam, recimo deset, dvadeset, petnaest, dvadeset pet ljudi da rade ploču, jednostavno. Ili pomoći nekome poslijepodne i slično. [...] Jedan drugome, u osnovi je to bila solidarnost ili kako da kažem.”³⁷

Iako u sjećanjima često nastojimo prizvati prizore o mogućnostima gradnje za sve i kreditima koje se otplaćivalo bez poteškoća, priče svjedoka zapravo pokazuju da su radovi tekli sporo, da su se financijska sredstva dugo prikupljala, da je nedostajalo građevnoga materijala u svim razdobljima i da je u gradnju kuće trebalo uložiti mnogo vlastitoga truda.

Bez obzira na to, vlastita kuća s vrtom za većinu je stanovnika ubrzo postajala najpoželjniji oblik stanovanja.³⁸ Od sredine šezdesetih godina i sama

stara, morda ene triinideset let, kar je bila moja življenjska sreča” (Izjava I. Č. /r. 1932./, snimljena u Ljubljani 12. 6. 2014.).

³⁵ Država se miješala u stambenu politiku i dodjelu stanova te je pritom povećavala društvenu nejednakost dodjeljivanjem stanova onima s višim statusom. Više o tome u: MANDIČ, „O distribuciji stanovanjskih virov v Sloveniji”, 59-71; MALEŠIČ, „Slovenska stanovanjska gradnja v času socializma”; RENDLA, „Stanovanjska politika v socialističnem obdobju”, 209-222.

³⁶ MALEŠIČ, „Slovenska stanovanjska gradnja v času socializma”.

³⁷ „Zidalo pa delalo se je pa tako, zelo je bilo, bi rekel, ljudje so eden drugemu zelo pomagali, no. Ni bilo tisto, če so se delale plošče, ane, to je bila tavelika zadeve so bile plate, ane, smo rekli, in takrat ni bilo človeka, če si ga ti povabil, no, vsaj kar sem jaz videl, ni eden rekel, da ne more, edino če je bil, ne vem, si je roko zlomil ali pa da je zbolel [...] Drugače je pa to bilo, z lahkoto recimo si dobil, ne vem, recimo deset, dvajset, petnajst, petindvajset ljudi za ploščo delati, komot, ane. Ali pa tudi takole, za pomagati, za popoldne pa to, ane. [...] Eden drugemu, no, tako da v bistvu je bila neka solidarnost ali kako naj rečem, ane” (Izjava M. N. /r. 1956./, snimljena u Ljubljani 12. 5. 2016.).

³⁸ RENDLA, „Stanovanjska politika v socialističnem obdobju”, 221; IVANJŠEK, *Družina, stanovanje in naselje*, 46-47.

je država poticala vlastito rješavanje stambenoga pitanja. Međutim, već su se pedesetih, a još više od sredine šezdesetih godina, kada se povećao opseg individualnih gradnji, osjećale negativne posljedice jer je gradnja na crno postala sve učestalija pojava. Bilo je mnogo razloga zašto su ljudi gradili bez potrebnih dozvola, a najčešći su bili dugotrajan i skup postupak ishođenja građevinske dozvole, neuređeni prostorni akti, želja za smanjenjem troškova gradnje, nemogućnost zazidavanja parcela i uvjeravanja investitora da smiju graditi na tim zemljištima, nedostatak financijskih sredstava za kupnju stana odnosno nepostojanje mogućnosti za dobivanje društvenoga stana, kao i neučinkovitost inspekcijskih službi. Razlozi su bili isti u gradu i na selu.

U rješavanju stambenoga pitanja možemo vidjeti najveće razlike između grada i sela. U gradu su rasle moderne socijalističke četvrti s jedne strane i četvrti individualne gradnje s druge strane. Godine 1966. Ljubljana je dobila generalni urbanistički plan na temelju kojega se razvijala. Selo se uglavnom širilo neplanski. Pri rješavanju stambenoga pitanja seoski stanovnici nisu imali jednake mogućnosti kao oni iz grada. Snimani svjedoci sa sela u rijetkim su slučajevima kupili stan, samo je jedan dobio priliku unajmiti društveni stan, a većina je gradila kuće. Nakon ostvarenja želje za vlastitom kućom, stanom i modernom opremom javila se želja za uređenom okolinom – asfaltiranim cestama, komunalnom opremljenosti, telefonskim priključcima, autobusnim linijama – i dovoljnim brojem slobodnih mjesta za djecu na vrtićima i školama. Tako su se pojedinci, kao i općine, suočili s nedostatkom financijskih sredstava. Općine su dio financijske odgovornosti rano prebacile na stanovnike i radne organizacije, a stanovnici su često na sebe preuzimali i dio fizičkih poslova. Grad je bio bolje opremljen u smislu infrastrukture, a stanovnici sela često su se morali sami pobrinuti za razvoj infrastrukture.

Svjedoci su pokušali uskladiti političke i gospodarske okolnosti sa svojim potrošačkim željama i željama za boljim životom. Aktivno su tražili mogućnosti za uređenje svoje životne okoline, zadovoljavanje svojih potrošačkih želja i poboljšanje vlastitoga standarda. Opisivali su strategije i prakse koje su primjenjivali u privatnom i profesionalnom životu na području rada, potrošnje ili rješavanja stambenih i infrastrukturnih problema. Neke su bile toliko raširene da su se smatrale dijelom kulturne prakse. Posebno se važnim pokazalo umrežavanje i neformalna ekonomija. No, isto tako možemo vidjeti da su se koristile i u slučajevima nestašice i kada nestašice nije bilo. Opisane strategije i prakse koristili su i funkcionari. Oni koji se nisu snašli na taj način živjeli su skromnije.

Svjedoci su prepoznali anomalije u distribuciji materijalnih resursa u sva tri područja. Materijalni resursi nisu bili raspodijeljeni prema deklariranom načelu pravednosti, odnosno jednakomjerno među cijelim stanovništvom. Ljudi su bili kritični prema tome, iako je zanimljivo da su na anomaliju odgovorili korištenjem vlastitoga socijalnoga kapitala i neformalne ekonomije da bi nadomjestili nedostatak.

Zaključak

Svjedoci su u vrijeme socijalizma doista vidjeli napredak u svojem životu i životnim okolnostima. Osobito su im se sedamdesete godine utisnule u sjećanje relativno visokom kvalitetom života zbog rasta životnoga standarda, izgradnje individualnih kuća, povoljnih potrošačkih i stambenih kredita, provođenja godišnjega odmora na moru ili kupovanja u inozemstvu. No, vidi se i njihova pragmatičnost. Na temelju usmenih izvora možemo zaključiti da je socijalizam u Sloveniji imao dovoljno veliku podršku. Na javnu sliku socijalizma utjecao je i rast životnoga standarda. Većina se svjedoka prilagodila političkom sustavu i nastavila sa životom te se nisu suprotstavljali ili postali disidenti niti su se počeli masovno učlanjivati u Savez komunista. Većinu nije zanimala politika, nego su se više okrenuli privatnom životu. Naravno, šalili su se na račun politike i političara te ljutili zbog restrikcija, najčešće u privatnoj sferi. Istovremeno su u svojem životu prihvatili državnu simboliku, obrede, naracije o međuratnoj povijesti, gospodarsku datost, propise i upravne postupke, koje su prilagođavali svojim potrebama. Praznici koji su bili namijenjeni političkom odgoju državljana i povijesnom sjećanju postali su omiljeno vrijeme za druženje ili obavljanje raznih poslova. Iako je politički odgoj započinjao još u osnovnoj školi, obitelj je bila važan čimbenik u prenošenju znanja i vrijednosti koje se nisu uklapale u službenu sliku. Tek je jačanje gospodarske krize u osamdesetim godinama stvorilo veće probleme u svakodnevnom životu i distribuciji dobara, što je povećalo nezadovoljstvo političkim sustavom. To možemo zaključiti na temelju istraživanja javnoga mišljenja iz vremena socijalizma. Ipak, većina svjedoka nije razmišljala o raspadu države sve do kraja osamdesetih, a od demokratizacije i samostalnosti ponajprije su očekivali bolji život i ekonomske uvjete.

Analiza usmenih izvora pokazala je da je život u doba socijalizma bio kompleksan, a ne jednostran kao što se nastoji prikazati u određenim javnim diskursima. Socijalizam je bio svijet gospodarskih i političkih ograničenja s jedne strane te svijet modernizacije i rastuće potrošačke kulture, kao i socijalne sigurnosti i relativne jednakosti s druge strane. Politički je sustav različitim segmentima utjecao na svakodnevnicu ljudi u gotovo jednakoj mjeri kao što su na nju utjecali usponi i padovi gospodarstva, kojim je upravljala politika. Međutim, svjedoci nisu bili njegovi zatočnici, nego su aktivno upravljali svojim životom, što mogu potvrditi i drugi izvori.

Svjedoci su u svojim prisjećanjima često uspoređivali i tražili razlike između sadašnjosti i prošlosti ili isticali drukčiju odnosno neuobičajenu sliku povijesti. Neki su svoja sjećanja temeljili na ograničavanju i kršenju ljudskih prava, a manje su govorili o aspektima socijalizma koji se nisu uklapali u tu sliku. Drugi su u socijalizmu tražili pravednije uređenje od današnjega jer su tada imali više mogućnosti za bolji život, zaposlenje ili rješavanje stambenoga pitanja. Većina je ipak kritički promatrala prošlost. Isto je tako većina naglasila osjećaj socijalne sigurnosti, koju su pozitivno ocijenili. Zanimljivo je da se

mnogi s nostalgijom prisjećaju prošlosti upravo zbog toga osjećaja sigurnosti koji su u međuvremenu izgubili, iako im je životni standard viši. Svjedoci su izrazili i strah od pogoršanja njihove ekonomske situacije i povećanja socijalnih razlika. Tranzicija je bila razdoblje formiranja novih političkih i ekonomskih elita, preraspodjele nekadašnje društvene imovine, razvoja tržišne ekonomije i s tim povezanih mogućnosti. U isto vrijeme bila je razdoblje propadanja starih socijalističkih poduzeća i gubitka socijalne sigurnosti koju su ona nudila. Kritika svjedoka nije bila toliko usredotočena na pogoršanje životnih uvjeta, nego na nesigurnu budućnost i preoblikovane međusobne odnose, primjerice na radnom mjestu.

Usmeni izvori

Slovenija, Študijski center za narodno spravo, Ljubljana, Arhiv svjedočanstva:³⁹

- Izjava A. A. F. (r. 1970.), snimljena u Ljubljani 11. 7. 2014.
- Izjava D. B. (r. 1960.), snimljena u Ljubljani 12. 10. 2016.
- Izjava M. B. (r. 1946.), snimljena u Ljubljani 29. 2. 2016.
- Izjava V. C. (r. 1949.), snimljena u Iški 14. 5. 2014.
- Izjava I. Č. (r. 1932.), snimljena u Ljubljani 12. 6. 2014.
- Izjava S. G. (r. 1947.), snimljena na Igu 6. 11. 2013.
- Izjava M. G. (r. 1959.), snimljena u Glineku 16. 6. 2015.
- Izjava M. G. (r. 1950.), snimljena u Šentvidu kod Stične 14. 11. 2012.
- Izjava G. K. (r. 1950.), snimljena u Ljubljani 17. 4. 2014.
- Izjava M. M. K. (r. 1965.), snimljena u Ljubljani 18. 10. 2013.
- Izjava V. K. (r. 1932.), snimljena u Iškoj vasi 8. 11. 2013.
- Izjava K. K. (r. 1964.), snimljena u Ljubljani 10. 6. 2015.
- Izjava J. K. (r. 1956.), snimljena na Igu 14. 6. 2016.
- Izjava A. L. (r. 1932.), snimljena u Clevelandu 12. 10. 2011.
- Izjava A. L. (r. 1971.), snimljena na Pijavoj Gorici 3. 6. 2015.
- Izjava M. M. (r. 1945.), snimljena u Ljubljani 10. 5. 2016.
- Izjava K. M. (r. 1949.), snimljena na Igu 26. 4. 2016.
- Izjava M. N. (r. 1956.), snimljena u Ljubljani 12. 5. 2016.
- Izjava J. O. (r. 1964.), snimljena u Ljubljani 18. 6. 2015.
- Izjava A. P. (r. 1952.), snimljena na Lavrici 11. 11. 2012.
- Izjava M. P. (r. 1973.), snimljena u Ljubljani 30. 10. 2013.

³⁹ Radi zaštite privatnosti snimljenih svjedoka njihova imena i prezimena zapisana su inicijalima. U zagradama je navedena godina rođenja. Snimke, transkripte i obrasce s podacima svjedoka čuva Študijski center za narodno spravo.

- Izjava M. P. (r. 1941.), snimljena na Igu 18. 11. 2013.
 Izjava B. P. (r. 1935.), snimljena u Podpeči 6. 11. 2013.
 Izjava L. R. (r. 1925.), snimljena u Podpeči 6. 11. 2013.
 Izjava M. S. (r. 1957.), snimljena na Igu 22. 11. 2012.
 Izjava M. A. S. (r. 1939.), snimljena na Lavrici 6. 5. 2015.
 Izjava I. S. (r. 1934.), snimljena u Ljubljani 3. 7. 2014.
 Izjava V. S. (r. 1934.), snimljena u Podpeči 6. 11. 2013.
 Izjava B. V. (r. 1966.), snimljena u Ljubljani 15. 3. 2016.
 Izjava A. Z. (r. 1935.), snimljena u Ljubljani 14. 7. 2016.
 Izjava A. Ž. (r. 1943.), snimljena na Igu 20. 4. 2016.
 Izjava M. Ž. (r. 1954.), snimljena u Iškoj vasi 22. 11. 2013.
 Izjava F. Ž. (r. 1946.), snimljena na Igu 8. 11. 2013.
 Izjava J. Ž. (r. 1960.), snimljena u Ljubljani 4. 5. 2015.

Objavljeni izvori

Dogovor o temeljih družbenega plana občine Ljubljana Vič-Rudnik za obdobje 1981-1985: Družbeni plan občine Ljubljana Vič-Rudnik za obdobje 1981-1985. Ljubljana: Skupščina občine Ljubljana Vič-Rudnik, 1981.

Literatura

- BENOVSKA-SÄBKOVA, Milena. „Socialism as Modernisation: Observations on Bulgaria”. U: *Arbeitswelt – Lebenswelt: Facetten einer spannungsreichen Beziehung in östlichen Europa*, ur. Klaus Roth. Berlin: LIT Verlag, 2006, 25-42.
- BUCHOWSKI, Michał. „Anthropology in Postsocialist Europe”. U: *A Companion to the Anthropology of Europe*, ur. Ullrich Kockel, Máiréad Nic Craith i Jonas Frykman. Oxford; Chichester; Malden: Wiley-Blackwell, 2012, 68-87.
- BUCHOWSKI, Michał. „Hierarchies of Knowledge in Central-Eastern European Anthropology”. *Anthropology of East Europe Review* 22 (2004), br. 2: 5-14. Pristup ostvaren 8. 6. 2016. <https://scholarworks.iu.edu/journals/index.php/aeer/article/viewFile/296/372>.
- BURAWOY, Michael. *The Extended Case Method: Four Countries, Four Decades, Four Great Transformations, and One Theoretical Tradition*. Berkeley; Los Angeles; London: University of California Press, 2009.
- DUDA, Igor. *Pronađeno blagostanje. Svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih*. Zagreb: Srednja Europa, 2010.

FINNEGAN, Ruth. „Family Myths, Memories and Interviewing”. U: *The Oral History Reader: Second Edition*, ur. Robert Perks i Alistair Thomson. New York: Routledge, 2006, 177-183.

GODEŠA, Bojan. „Namesto sprave kulturni boj”. U: *Četrto stoletje Republike Slovenije – izzivi, dileme, pričakovanja*, ur. Jure Gašparič i Mojca Šorn. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2016, 127-136.

GODINA, Vesna. „O indigenizaciji modernizacije in modernosti”. *Traditiones: zbornik Inštituta za slovensko narodopisje* 39 (2010), br. 2: 47-64.

IVANJŠEK, France. *Družina, stanovanje in naselje. Anketna raziskava 195 stanovanj v Savskem naselju v Ljubljani (1961)*. Ljubljana: Projektivno podjetje Ambient, 1988.

JURJAVČIČ, Katarina; STRLIČ, Nataša, ur. *Nikoli jim ni bilo bolje? Modernizacija vsakdanjega življenja v socialistični Sloveniji*. Ljubljana: Muzej novejše zgodovine Slovenije, 2016.

KLADNIK, Ana. „Iskanje novih raziskovalnih paradigem in uporaba novih metodologij na primeru novih mest in naselij v Socialistični Sloveniji”. U: *Socijalizam na klupi. Jugoslavensko društvo očima nove postjugoslavenske humanistike*, ur. Lada Duraković i Andrea Matošević. Pula; Zagreb: Srednja Europa; Sveučilište Jurja Dobrile u Puli; Sa(n)jam knjige u Istri, 2013, 153-176.

KRANJC, Gregor. *Hoja s hudičem*. Mengeš: Ciceron, 2014.

KULJIČ, Todor. *Kultura spominjanja. Teoretske razlage uporabe preteklosti*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2012.

KULJIČ, Todor. *Sociologija generacije*. Beograd: Čigoja štampa, 2009.

LUTHAR, Breda. „Shame, Desire and Longing for the West: A Case Study of Consumption”. U: *Remembering Utopia: The Culture of Everyday Life in Socialist Yugoslavia*, ur. Breda Luthar i Maruša Pušnik. Washington: New Academia Publishing, 2010, 341-377.

MALEŠIČ, Martina. *Slovenska stanovanjska gradnja v času socializma*. Pripust ostvaren 9. 5. 2016. <http://radiostudent.si/dru%C5%BEba/delavsko-punkerska-univerza/slovenska-stanovanjska-gradnja-v-%C4%8Dasu-socializma>.

MANDIČ, Srna. „O distribuciji stanovanjskih virov v Sloveniji”. *Družboslovne razprave* 3 (1986), br. 4: 59-71.

MARKOVIĆ, Predrag. „Erinnerung und Realität: Arbeit im sozialistischen Jugoslawien zwischen Kritik und Märchen vom Schlaraffenland”. U: *Arbeit im Sozialismus – Arbeit im Postsozialismus: Erkundungen zum Arbeitsleben im Östlichen Europa*, ur. Klaus Roth. Münster: Lit Verlag, 2004, 259-271.

PATTERSON, Patrick Hyder. *Bought and Sold: Living and Losing the Good Life in Socialist Yugoslavia*. Ithaca; London: Cornell University Press, 2011.

PETROVIĆ, Tanja. „Towards an Affective History of Yugoslavia”. *Filozofija i društvo* 27 (2016), br. 3: 504-520.

PIRJEVEC, Jože. „Iskanje socializma s človeškim obrazom”. *Annales: anali za istrske in mediteranske študije* 24 (2014), br. 4: 763-778.

PRICA, Ines. „In Search of Post-socialist Subject”. *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku* 44 (2007), br. 1: 163-186.

PRINČIČ, Jože; ČEPIČ, Zdenko. „Urbanizacija in življenjska raven”. U: *Slovenska novejša zgodovina 2. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848-1992*, ur. Jasna Fischer i dr. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005, 1009-1024.

RENDLA, Marta. „Stanovanjska politika v socialističnem obdobju – vloga države in samoodgovornost”. U: *Pomislj na jutri. O zgodovini (samo)odgovornosti*, ur. Andrej Studen. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012, 209-222.

REPE, Božo. „Mit in resničnost komunizma”. U: *Mitsko in stereotipno v slovenskem pogledu na zgodovino. Zbornik 33. zborovanja Zveze zgodovinskih društev Slovenije, Kranj, 19.-21. oktober 2006*, ur. Mitja Ferenc i Branka Petkovšek. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2006, 285-302.

RUBIČ, Tihana. „Afternoon Moonlighting – It Was a Must: The Dynamics and Paradoxes of the Croatian Socialist and Post-Socialist Labor Market”. *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku* 50 (2013), br. 1: 121-145.

SITAR, Polona. „Modernizacija pranja, potrošnja in gospodinjsko delo: Vpliv nakupa pralnega stroja v individualnem gospodinjstvu na uvajanje javnih pralnic v socialistični Sloveniji”. *Zgodovinski časopis* 69 (2015), br. 3-4: 455-458.

SITAR, Polona. „*Ne le kruh, tudi vrtnice!*”: *potrošnja, tehnološki razvoj in emancipacija žensk v socialistični Sloveniji*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2017.

THELEN, Tatjana. „Shortage, Fuzzy Property and Other Dead Ends in the Anthropological Analysis of (Post)socialism”. *Critique of Anthropology* 31 (2011), br. 1: 43-61.

TOŠ, Niko. *Ne-spreminjanje pogledov na preteklost. Mnenja o akterjih medvojnih dogajanj (partizani – domobranci) in razmerah v obdobju 1945-1990*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, 2007. Pristup ostvaren 25. 11. 2014. http://www.cjm.si/sites/cjm.si/files/file/e-dokumenti/Pogledi_na_preteklost_porocilo_februar_2007.pdf.

TOŠ, Niko; MIHELJAK, Vlado; GAŠPARIČ, Jure; VODOPIVEC, Peter; ŠTEBE, Janez. *Raziskovanje slovenskega javnega mnenja v zgodovinske perspektivah (1966-2014) – okrogla miza*. Ljubljana, 4. 11. 2014. Pristup ostvaren 3. 9. 2015. <http://www.sistory.si/SISTORY:ID:30397>.

VELIKONJA, Mitja. *Titostalgija: študija nostalgije po Josipu Brozu*. Ljubljana: Mirovni inštitut, 2008.

VERGINELLA, Marta. „Zgodovinska in politična raba pričevalca”. *Acta Histriae* 20 (2012), br. 1-2: 107-120.

VILFAN, Sergij, ur. *Ljubljana 1945-70*. Ljubljana: Mestni arhiv, 1970.

VODOPIVEC, Nina. *Labirinti postsocializma. Socialni spomin tekstilnih delavk in delavcev*. Ljubljana: ISH publikacije, 2007.

VUČETIĆ, Radina. *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka*. Beograd: Službeni glasnik, 2016.

ZABUKOVEC, Mojca. „Adijo, tovarna: Spomini pozabljenih delavcev”. U: *Nova doba prihaja! Industrija – delo – kapital*, ur. Bernarda Županek. Ljubljana: Mestni muzej, 2016, 164-182.

SUMMARY

Good or Bad Old Times? Socialist Society and Everyday Life in Ljubljana and its Surroundings in Oral Sources

This paper examines the memories of socialism and the model of constructing the socialist past in oral sources. Seeking answers regarding the organisation of everyday life, the focus of study was on Ljubljana and its rural surroundings. Presented here are the approaches to understanding everyday socialist life, the influence of various factors on memories of socialism, and the image of everyday socialist life in oral sources. Different life experiences were important in these recollections, as were other factors: family and its historical experience, political and world views, public discourses, and circumstances and discontent with the economic situation at the moment of recording. The time lapse from the end of socialism has freed the memories from former ideological frames, while the changed circumstances have prompted the creation of new myths. In their recollections, witnesses often compared and sought differences between past and present or stressed a different, i.e. unconventional, view of history.

Socialism gradually introduced modernisation and urbanisation, changes in traditional roles and life, relative equality and social security, but also political and economic limitations. Public perception in the time of socialism was also influenced by the rising living standards. The sixties were a time of great changes in Ljubljana and its rural hinterland. Modernisation and new consumer goods gradually became present in urban and rural households, but there were great differences between them. The seventies brought the highest living standards since World War II and increased the quality of life of the entire population, while the gap between the urban and rural living standards and lifestyles became smaller.

Based on oral sources, we can see that people were not greatly interested in politics, being more devoted to private life. The greatest part of their memories was devoted to improving living standards, their work, and resolving their housing problems. In doing so, most people tried to balance their political and economic conditions with their consumer desires and desires for a better life. Although they recognised anomalies in the distribution of material resources and were critical towards this, it is interesting that they reacted to these anomalies by using social capital and informal economies. Despite everything, witnesses saw an improvement in their lives and circumstances during the socialist period until the worst economic crisis in the eighties.

Key words: socialism; Slovenia; Ljubljana; rural hinterland; oral sources; everyday life